

***Оцінка майбутнього ядерного
нерозповсюдження: застосування нових
тенденцій соціо-культурного моделювання та
аналізу для прогнозування майбутньої політики
щодо нерозповсюдження зброї масового
знищення***

***Оборонний коледж НАТО
Рим
12-13 листопада 2015 р.***

Презентація Поліни Сіновець про стратегічну культуру України:

Говорячи про українську стратегічну культуру, треба в першу чергу зазначити, що вона все ще знаходиться у процесі формування, і це означає, що всі сучасні загрози безпеці можуть розглядатися як фактори потенційного впливу на українське стратегічне світобачення. Крім того, будучи розділеною між Євразією та Заходом, українська політична та навіть стратегічна культура впливають як на рівень цивілізаційної самоідентифікації, так і на рівень світогляду політичних еліт. Ця особливість визначила відношення як політичних еліт, так і громадськості України до головних загроз та безпекових викликів.

Географічні та історичні особливості української стратегічної культури

Головні риси української стратегічної культури обумовлюються географічними, геополітичними та історичними факторами, які стали основою для її виникнення.

Починаючи з географії, слід зазначити, що більша частина української території складається з рівнин, які відкриті для вторгнення як зі Сходу, так і з Заходу. Ця обставина ускладнюється тим фактом, що у зв'язку з розташуванням на перехресті найбільших торговельних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь, українські землі завжди приваблювали сусідів. У підсумку це призвело до кількох наслідків.

З одного боку, привабливість українських територій завжди робила їх об'єктом зазіхань сусідів, які історично часто заважали формуванню зрілого суспільства в Україні та побудові сильної і незалежної держави.

З іншого боку, для захисту своїх кордонів, а пізніше для здобуття незалежності, українські національні лідери (за часів Київської Русі, а також війни за незалежність) були змушені

укладати договори та угоди із сусідами для запобігання війни з двома чи трьома ворогами (зі Сходу, Півдня та Заходу). Така політика захисту безпеки шляхом дипломатії зумовила те, що дипломатія стала одним із найголовніших інструментів української політики державотворення.

Більше того, це призвело до появи однієї з фундаментальних рис української стратегічної культури – схильності до пошуку сильного партнера, що часто трансформувалося у асиметричне партнерство і фактично може бути охарактеризовано як відносини між «сюзереном та васалом». Певною мірою це було викликано особливостями часу та умов. У 17 ст., коли була здійснена нова успішна спроба створити Українську державу, це було неможливо досягти без опори на сильного союзника. Богдан Хмельницький, який розколов Польсько-Литовське королівство (Річ Посполиту), знайшов цього союзника у Московському царстві, яке було близьким для українців за культурними, мовними та релігійними ознаками. Пізніше політичною традицією українців стало добиватись союзу з сильним партнером для забезпечення свого суверенітету і навіть державності.

Досить цікаво простежити типову українську поведінку, яка базується на козацькій культурі як частині національної міфології. Ця міфологія також дозволяє певною мірою зрозуміти роль військових організацій в українській традиції, що підкреслює вже згадувану тенденцію. На рівні національних міфів та поведінки українська державність частково ґрунтується на традиціях Запорізької Січі, напівавтономної козацької держави, яка існувала у 16 – 18 ст. на територіях (у різні історичні періоди) Польсько-Литовського королівства, Османської імперії, Московського царства та Російської імперії. Це була чисто чоловіча воєнізована спільнота і професійне військо, яке заробляло на життя завдяки регулярним нападам на Османську імперію. Часто ці напади підтримувалися Річчю Посполитою або Московським царством.

Також окрім домінування дипломатії як стратегічного інструменту виживання та розвитку, однією з особливостей, яку козаки успадкували від Київської Русі, було постійне намагання здобути більше свободи у проведенні внутрішніх справ, в тому числі і від країни-покровителя, якщо вони вважали, що ця свобода зазнає надто великих утисків та обмежень.

Особлива увага має бути надана визначенню поняття ворогів в українській стратегічній культурі. Цікаво, що незважаючи на традиційний розподіл між польською та російською державами, українці не застосовують щодо них чітку дефініцію ворогів. Навпаки, можна говорити, що українці певною мірою запозичили деякі риси обох домінуючих політичних культур. Це призвело не тільки до дуалізму української політичної культури та

самоідентифікації, а також до появи надзвичайно низького больового порогу в українській стратегічній культурі.

Російський фактор є однією з найбільших суперечностей української стратегічної культури. Беззаперечним фактом є те, що від початку розвитку української держави (з моменту Переяславського договору, який фактично створив основу для майбутньої деградації української державності та її поглинання Російською імперією у якості її невіддільної частини) і навіть пізніше (у 1910-х роках після створення Української Народної Республіки) Росія завжди заважала Україні створити незалежну національну державу. У той же час ця політика була цілком успішною, створюючи міфи про особливу слов'янську ментальність та спільні історичні корені Росії та України як на рівні еліт, так і суспільства.

Тому стиль української стратегічної культури можна охарактеризувати як здебільшого досить пасивний, реактивний і відкритий для конвергенції, що демонструє так звану особливість «фемінінного стилю», для якої характерне асоціювання державних інтересів переважно з іншою сильнішою державою-партнером. Готовність іти назустріч вимогам сильнішого партнера має певні межі, перехід за які може легко спонукати мирне і схильне до компромісів українське суспільство до агресивного опору.

Відомо, що Україна стала країною, яка формально погодившись з без'ядерним статусом у 1991 році, де-факто прийшла до кінцевого рішення у 1994 р. У період між цими роками Україну часто обвинувачували в проядерних настроях та в прагненні стати перехідною ядерною державою. Справді, Верховна Рада ратифікувала Лісабонський протокол у 1992 р. за винятком ст. 5, яка зобов'язувала Україну приєднатися до ДНЯЗ у якості без'ядерної країни. Тож ситуація у 1993-94 рр., коли Україна здійснювала спротив ядерному роззброєнню, змусила багатьох експертів висловити припущення, що режим ДНЯЗ знаходиться у стані глибокої кризи, хоча в той же час є всі підстави вважати, що Україна ніколи всерйоз не розглядала можливість набути інструмент національного ядерного стримування. Між іншим ця криза продемонструвала певні особливості української стратегічної культури, які були згадані вище і які важливі для розуміння майбутніх планів української держави у воєнній/ядерній сфері.

Зокрема, український спротив негайній реалізації рішення про без'ядерний статус був зумовлений потужним тиском та зневагою з боку Російської Федерації у перші роки незалежності. Це сталося у ситуації, коли Москва відмовилася визнати українські кордони (маючи претензії на Крим, а також на східні та південні області України, які називаються Новоросією), а також українські права на Чорноморський флот. Крім того, стрімко зростав фінансовий борг України перед Росією, досягнувши 4,2 млрд. дол. США у 1994 р. Фактично

цей тиск перевищив навіть той низький больовий поріг, який характерний для української стратегічної культури.

На той час США повністю підтримували Росію, створюючи враження, що Україна залишається важливою, поки на її території є ядерна зброя.

В цій ситуації головним інструментом впливу, який Україна могла використати, був радянський ядерний арсенал, розміщений на її території (третій за розміром ядерний потенціал за кількістю розгорнутих боєголовок). Більше того, серед колишніх радянських республік, які мали на своїй території ядерну зброю, Україна володіла найбільш розвинутою ядерною інфраструктурою (в тому числі найбільшими в Європі покладами урану та найбільшою у світі ракетною промисловістю).

Україна намагалася використати цей козир у якості предмету торгу у дипломатії.

На думку більшості експертів, Україна оголосила, що вона володіє ядерною зброєю, з метою забезпечити своє право вимагати компенсації та гарантій безпеки, а не для того щоб набути оперативний контроль. Встановлення негативного (блокування запуску ЯЗ) та адміністративного контролю над ядерною зброєю на українській території було справою безпеки української держави, оскільки маючи величезний ядерний потенціал на своїй території і не володіючи здатністю контролювати запуск ядерної зброї, Україна автоматично ставала заручником союзу з Російською Федерацією. Україна ніколи не намагалася встановити оперативний контроль над цим ядерним арсеналом, незважаючи на існуючу можливість зробити це (на думку російських експертів, це могло зайняти 9 місяців, в той час як західні експерти вважали, що у України піде на це 12 – 18 місяців).

Є очевидна причина того, чому варіант набуття засобу ядерного стримування не розглядався українською владою. З одного боку, відсутність чіткого сприйняття загрози з боку Росії зіграла значну роль. За словами експерта МЗС України всередині 2000-х рр., «ні тоді, ні тепер ми не вважаємо, що воєнна загроза з боку Росії насправді настільки реальна, що необхідні такі радикальні засоби, як ядерні озброєння» (Stevens, 59). До того ж, у 1992 – 96 рр. більшість українців пов'язували своє майбутнє скоріше з Росією, ніж з ЄС та США.

Більше того, той факт, що можливість створення національного ядерного стримування була пов'язана з потужним економічним тиском та дипломатичною ізоляцією, призводив до того, що ядерне стримування було менш привабливим варіантом для України.

Фактично російсько-українські відносини на початку 1990-х років майже зайшли у глухий кут, з якого вони вийшли завдяки посередництву Сполучених Штатів, які змінили свою позицію (коли до влади прийшла адміністрація Клінтона) з тотального тиску на ідею

партнерства з Києвом. Певною мірою це спонукало Україну до її традиційної стратегії опори на сильного партнера у життєво важливих питаннях. Найбільш важливим було навіть не надання фінансової допомоги (яка все ще обіцяла бути значно більшою, ніж пропонувалося до цього), а ідея інтеграції у світовий клуб демократичних країн. З цього приводу Борис Тарасюк, який мав відношення до питання ядерного роззброєння у той час, зазначив: «Роззброєння України стане своєрідним отриманням пропуску до інституційної спільноти цивілізованих країн». (Stevens, 57). Ця ідея підтримується такими дослідниками української денуклеаризації, як Стівенс, Лонг та Гріллот, а також Галакою (250), який додає, що іншим надзвичайно важливим фактором було надання Україні гарантій безпеки з боку Росії та США, а також Великобританії.

Підсумовуючи цю частину доповіді, необхідно відзначити, що процес ядерного роззброєння продемонстрував наступні риси української стратегічної культури: високий рівень опори на партнерів та їх обіцянки щодо життєво важливих питань національної безпеки, перевага дипломатії та торгу над міркуваннями воєнної безпеки, прагнення рівності та поваги, а також відкритість європейським цінностям, готовність інтегруватися у світовий клуб демократичних країн. У 1994 р., коли Україна підписала Будапештський меморандум (який зняв занепокоєність питаннями захисту національної безпеки) та приєдналася до ДНЯЗ, це здавалося великою перемогою українською дипломатії, досягнутої завдяки успішному ядерному торгу.

Сьогодні, через 20 років після підписання Будапештського меморандуму і його остаточного зруйнування, деякі риси української стратегічної культури можуть бути додані до цього опису. Надмірна довірливість та опора на сильних партнерів виглядає більше як стратегічна наївність, яка разом з надзвичайно низьким больовим порогом призвела до ситуації, коли Україна опинилася абсолютно неготовою до російської агресії ні у політичному, ні в економічному, ні у воєнному плані.

З одного боку, стратегічна культура України вже проявила свою надзвичайну миролюбність та схильність до дипломатії. З іншого боку, як українська нація, так і її стратегічна культура все ще перебувають у процесі становлення, в якому зовнішній фактор продовжує відігравати провідну роль. Зокрема, події 2014 р., коли Будапештський меморандум був фактично проігнорований його ініціаторами, продемонстрували марність стратегії «партнерства» для України, коли ядерний фактор став предметом політичних спекуляцій. Наприклад, у травні 2014 р. Верховна Рада обговорювала законопроект про вихід з ДНЯЗ. А в липні депутати зареєстрували законопроект «Про відновлення ядерного статусу України». У грудні 2014 р. два колишні президенти України Леонід Кравчук та Леонід Кучма підтримали ідею виходу з ДНЯЗ на знак протесту проти порушення зобов'язань Будапештського

меморандуму. Всі ці дії виглядають скоріше дипломатичним жестом, спрямованим на те, щоб привернути міжнародну увагу до ситуації навколо України. Між тим навіть у такий спосіб поданий українською владою сигнал очевидний – Україна почала замислюватися над зміцненням своєї національної безпеки, і на думку представників деяких політичних партій цей шлях пролягає через набуття ядерної зброї. Зокрема, сьогодні 3 партії, які активно беруть участь у регіональних, також загальнодержавних виборах, підтримують ідею набуття ядерного статусу. Разом вони набрали на виборах 15%. Як ми бачимо, цей відсоток не надто високий, однак він зростає, якщо порівнювати його з іншими партіями, одночасно зі зростанням усвідомлення вразливості національної безпеки.

Щодо публічного дискурсу, то є певна дискусія у суспільстві стосовно корисності ядерної зброї. Один із політичних анекдотів відображає певне громадське розчарування, зазначаючи, що «якби Україна позбавлялася ядерної зброї з тією ж швидкістю, з якою вона удосконалювала свої звичайні озброєння, то ми досі були б ядерними». Це розчарування у підтримці західних країн в той час як Україна зіткнулася з потужним політичним та воєнним тиском з боку Російської Федерації, різновид ситуації, яка може стати критичною для спонтанного революційного вибуху всередині українського суспільства. Згідно соціологічним опитуванням Центру імені Разумкова у жовтні 2014 р., 49,3% респондентів були переконані, що Україна мусить відновити статус ядерної держави, 27,7% були проти. Цікаво, що проядерні настрої домінують у західних та центральних регіонах країни (64,3 та 60,3%). Трохи менше прихильників відновлення ядерного статусу на півдні країни (39,5%), в той час як у східних регіонів найбільше противників цього (39,5% проти та 36,8% за ядерну опцію).

Певні проядерні sentimenti можна також помітити у соціальних мережах. Зокрема, «В контакте» є група «Ядерна зброя України». У фейсбуці є співтовариство «Давайте повернемо ядерну зброю Україні», яка ініціювала підписання он-лайн петиції до президента України про повернення нашій державі ядерного статусу.

Все ще є підстави вважати, що відновлення ядерного статусу – це не той шлях, яким українці готові сьогодні піти. Зокрема, лише 4% учасників соціологічних опитувань переконані, що Україна має можливість відновити ядерний статус.

Крім того, підтримка приєднання України до НАТО зросла з 16% у 2013 р. до 50% у 2014 р. та 60% у 2015 р. Це свідчить про те, що населення підтримує традиційний засіб захисту національної безпеки – шляхом союзу з сильним партнером, який здатний захистити Україну без її поневолення.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що головні риси української стратегічної культури (пасивність, відкритість, опора на сильного партнера) є дуже несприятливими для розвитку потужної воєнної машини. В той же час українська стратегічна культура все ще знаходиться у процесі свого розвитку, особливо сьогодні, коли країна фактично знаходиться у стані війни з найбільшою ядерною державою світу. В цій ситуації можливі дві стратегічні опції:

- а) традиційна – залучення України у західні структури безпеки (ЄС, НАТО), які відповідають давньому українському прагненню мати сильного партнера/захисника, достатньо демократичного і такого, що поважає Україну
- б) заснована на факторі загрози, у випадку, якщо поглиблення конфронтації з Росією викличе «революційний ефект» на українське суспільство, спонукаючи його до ядерної опції.